

Gelenekselci ve Modernist
Paradigmalar Kiskacında
İmam Şâfiî

Editör
M. Mahfuz SÖYLEMEZ

Editör Yrd.
Mustafa ÖZAGAÇ

Araştırma Yayınları
Ankara 2014

İMAM ŞÂFİİ MEZHEBİ VE KÜRTLER¹

Tehsin DOSKİ²

Kürtlerin, çeşitli grup ve meşrepleriyle Şâfiî mezhebinin yayılma ve hizmetinde açık rol oynadıkları, Şâfiî mezhebi tarihini araştıranlarca bilinmektedir. Bu durum, salt kendi kavimleri arasında değildir. Aksine kendi yurtlarına uzak belde-lerde de bu mezhebin yayılmasında katkıları bulunmaktadır. Bu onların o beldelerde otoriteyi elde etmeleri dönemleridir. Mezhebin meselelerini tespit, ayıklama ve uzun dönemlerde eğitimi yapma konusunda da Şâfiî-Kürt alimlerinin konumu gizli değildir. Nihayet Kürt adı, birçok dönemde Şâfiî mezhebiyle beraber anılır oldu. Öyleyse Kürt'le, Şâfiî mezhebi arasındaki ilginin hakikati nedir?

Kürtlerin, bu mezhebi tespit ve yayma konusundaki konumları nedir? Kürtlerin bu mezhebe bağlanmalarının perde arkasındaki etmenler nelerdir?

Bunlar, araştırmacının bu incelemesinde tarihi kaynaklara başvurarak gün yüzüne çıkarmak istediği hususlardır. Araştırma, geleceği üzere, bir mukaddime ve dört bahse/konuya ayrılmaktadır. Mukaddime, İmam Şâfiî, mezhebi ve mezhebinin önemli özelliklerini tanımlayan özet bir girişten ibarettir.

Birinci bahis: Kürtlerin Şâfiî mezhebine girmeleri.

İkinci bahis: Şâfiî mezhebinin Kürt bölgelerinde yayılması, nedenleri ve dinamikleri.

Üçüncü bahis: İlk Kürt-Şâfiî alimleri ve Kürtler arasında mezhebi yayma konumları.

Dördüncü bahis: Kürt alimlerinin ve Kürt medreselerinin geçmişte ve çağımızda Şâfiî mezhebini yayma ve hizmetinde bulunma rolleri.

1 Çeviren Hadîyet Zertürk, Araştırmacı Yazar.

2 Araştırmacı Yazar.

Mukaddime

İmam Şâfiî, Özellikleri ve Eserlerinin Tanıtılması

İmam Şâfiî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İdris el-Abbâs b. Osman b. Şâfiî b. Sâib el-Muttalibî, el-Kureşî'dir. O, büyük dedesi ve aynı zamanda sahâbî olan Şâfiî b. Saib'e nispet edilmektedir. O ve babası Sâib, Peygamberin (as) büyük dedesi Muttalib b. Abdi Menafa nesep olarak ulaşmaktadır. İşte bu, ehl-i sünnetin dört mezhep imamlarından hiçbirinin, kendisiyle ortak olamadığı menkıbelerinden biridir.

Şâfiî, 150/767 yıllarında Filistin'in Gazze yahut da Askalan ilinde, Receb'in otuzunda, cuma günü doğdu. Onun vefatı da 204/820 yıllarında Receb'in otuzunda cuma gününe tevafuk etmiştir.

O iki yaşlarındayken babası vefat etmiştir. Mekke'ye götürüldü ve orada yetişti. Küçük yaşlarda Kur'an'ı ezberledi ve hadis rivayet etti. Annesi onu, aralarında yaşasın diye badiyeye gönderdi. O, eyyâm-ı Arabî ve şiirlerini ezberleyip, dili, fasih olarak öğrendi ve yaşadı.

O, ilk etapta edebiyat konusuna yönelse de, fıkha döndü ve Mekke müftüsü Müslim b. Halid ez-Zencî'nin ilim halkasına katıldı. O aynı zamanda ilmi, Süfyan b. Uyeyne ve Fudayl b. İyad adlı imamlardan aldı.

Medine'de ilmi, oranın imamı olan Malik b. Enes'ten aldı ve Muvatta'ı ona ezber olarak okudu. Bundan sonra, Yemen'in Necran bölgesine gitti ve bir kısım idari işlerde çalıştı. Bozgunculara olan muhalefeti ve iyi niyeti ile tanındı. Nihayet bazı aleviler, Abbâsîlere karşı kıyamda bulundu ve bir kısmını tutukladılar. Şâfiî, Muttalibî olunca o da tutuklanmış oldu ve Bağdat'a gönderildi. Orada Abbâsî halifesi Harun er-Reşid ile buluştu. Konuşması hoşuna gidince onu salıverdi. Onun Bağdat'a gitmesi, kendisine ve ilim hesabına büyük bir hayır oldu. Öyle ki o, idari işlerden ayrılp ikinci kez ilim yoluna koyuldu. O, Ebû Hanîfe'nin mirasçısı Muhammed b. el-Hasen'den ilim aldı. İşte böylece, Hicaz'daki hadis ehliyle

Irak'taki re'y ehlinin ekollerine ait üstünlükleri bir araya getirmiş oldu.

O, Irak ve Hicaz arasında dolaştı. Mekke'de, Mescid-i Haram'da onun ders halkası bulunmaktaydı.

O, uzun bir eğitim ve araştırmadan sonra hüküm çıkarma kurallarını tespate yol buldu. Bu durum ona, hususi bir yol-la hüküm çıkarma özelliği bahşetmiştir. Böylece ileride kendi adıyla bilinen bir fıkhi mezhep ortaya çıkmış oldu.

O, H 198 yılında Bağdat'ı tekrar ziyaret etti. Kısa bir süre sonra vefatına kadar yurt edineceği Mısır'a gitti. Ömrünün bu merhalesi, fikri gelişme dönemidir. Öyle ki, kitaplarına ve görüşlerine tekrar göz attı, değişiklik ve ilaveler yaptı ve yeni içtihat (mezhep-i cedit) diye tanımlanan fikhını tesis etti.³

İmam Şâfiî, kendisine çağdaş olan alimlerden çok azının taşıyabileceği özelliklerle temayüz etti ki bunlar şöyledir:

1. Allah Teala'nın kendisine vermiş olduğu kavrayış, derin düşünce ve bâdiyede bulunma gibi birçok mevhibe...

2. Badiyede ve alimlerin ders halkalarında hayatı boyunca elde ettiği dil fesahati, beyan gücü, üslûp tatlılığı ve üstün anlatım...

3. Onun şair oluşu, edebi üslûp zevki, Arap şiirlerini, adâbını ve eyyamını hakkıyla bilmesi... İmamın iyi bir şair olduğu bilinmektedir. Onun piyasada dolaşan beyitleri, bunun en açık delilidir.

4. Arap eyyamına, tarihine ve sosyal yapısına ait geniş bilgisi, onu Kur'an ve sünnet üsluplarıyla, nassları düzgün açıklamada yardımcı malzeme olan nüzûl ve vurûdla ilgili hususları tanıma konusunda yetkin kılmıştır.

3 Alimler, geçmişte ve çağımızda İmam Şâfiî'nin menkûbe ve hayatı hakkında birçok eser yazmışlardır. Öncekilerden en meşhurları: Muhammed b. Ömer er-Razi'dir. Kitabının adı, Menâkibu'l-İmam eş-Şâfiî'dir. Basımı yapıp yayın piyasasında yaygındır. Çağdaşlardan, Ebu Zehra'dır. Kitabının adı, eş-Şâfiî hayatuhu ve asruhu ve arâuhu ve fikhuhu'dur. Kitap, piyasada yaygındır.

5. İlmi kaynaklarının çeşitliliği ve hadis ile rey mekteplerinin faziletlerini bir arada toplama... İmam Malik, Muhammed b. el-Hasen, leys b. Sâd'ın arkadaşı Yahya b. Hassan, Evzai'nin arkadaşı Ömer b. Seleme gibi dönemindeki İmamlardan ilim öğrenme...⁴

İmam Şâfiî, bereketli bir ilim mirası bırakmıştır. O, denildiği gibi, şöhreti afaka yayılan birçok esere sahiptir.

En meşhurları şöyledir:

el-Umm (fıkıhta) ki o, yaygın olup basılmıştır.

el-Müsned (Hadis konusunda),

er-Risâle (usul-i fıkıhta)...

Geçmişte ve günümüzde onun menkıbe ve faziletine dair birçok kitap ve risale yazılmıştır.

I

Kürtlerin Şâfiî Mezhebine Girmeleri

Kürtlerin, kişisel anlamda İslam'la buluşmaları, Peygamber'in dönemine uzanmaktadır. Bu, Kürt olan Caban'ın Medine'ye gelmesi ve Peygamber'in huzurunda Müslüman olması ve böylece sahabeden sayılması dönemidir.⁵

Kürtlerin, toplum bağlamında İslam'la buluşmaları, H 18 yıllarında, Halife Ömer'in dönemine uzanmaktadır. Bu husus, İslami fetihlerin, Kürt yurtlarına ulaşması zamanlarıdır. Ancak Raşit halifeler döneminde Kürtlerin kayda değer, siyasi, ilmi ve davetsel bir konumları yoktur.

Zira Kürtler, İslam'a ve Arap diline karşı yeni sayılırlardı. Emevî döneminde de durum pek farklı değildi. Abbâsî döneminin başlangıcında, muhtelif ilimlerin tedvin döneminden sonra, İslam aleminin çeşitli bölgelerinde medreselerin yayıl-

4 Dr. Numan Cuğaym, *Medhal ile'l-Mezhebi's-Şâfiî*. Daru'l-Kutubil-İlmiyye, Beyrut, 2011 sh. 14-16.

5 Caban el-Kurdi, Havle's-Sahabi. "İkdu'l-Ciman fi Terâcimi'l-Ulema ve'l-Udebai'l-Kürd" adlı kitabımıza müracat olunsun. Mektebetü'l-Asale ve't-Turas eş-Şarika, 1/17-18, 1. basım, H 1429.

ması ve İslam ümmeti arasında ilim çarkının öne geçmesiyle, değişik ilim sahalarında, hatta siyasi ve kültürel anlamda somut Kürt varlığına tanık olmaya başladık. Çeşitli alanlarda parıldayan Kürtçe isimlerle karşılaştık. Bu alanlardan biri, İslam fıkı boyutudur ki müçtehitlerin ellerinde zuhur eden çeşitli fıkhi ekollerin meydana gelmesiyle açık bir dinamizm kazanmıştır. Şu ekoller daha sonraları "fıkıh mezhepleri" olarak tabir edilmiştir.

Bu fıkıh mezhepleri, müslümanlar arasında ilk yayılma dönemlerinde, müçtehitlerden birine fikri anlamda intisap eden fakihlere esasta itimat edip istinbatta usûllerini kullanıp düşüncelerini o usûllere dayandırıp ve söz konusu içtihatlarına göre fetva verseler de aslında şu yayılma, kavmiyetçilik ve grupçuluk hesabına olmamıştır.

Ancak biz, bir sürenin geçmesiyle, belirli bir kavmin yahut da bir beldenin, fıkhi mezheplerden birine bağlandıklarını açıkça görmeye başladık. Onlar o mezhep etrafında bir araya geldiler, öyle ki, o mezhep onların bir parçası konumunda oldu. Örneğin, Kürtlerin, Şâfiî mezhebine intisapları böyledir.

Ancak çoğunluğunun Şâfiî mezhebine geçişlerinden önce, Kürtlerin konumu nasıldı? Deriz ki: Biz, gerçekten üzülerək belirtelim ki, bugün, o dönemin Kürtlerini tam anlatacak bir fotoğrafa, yeterli malzeme olabilecek tarihi kaynaklara, özellikle de onların tabi oldukları fıkıh mezheplerine (bilgi olarak) sahip değiliz. Buna göre yaklaşık bir sonuca ulaşabilmek için, bizim başka bir yönden durumu araştırmamız gerekir. Ben bununla, o dönemde meşhur olan Kürt alimlerinin fıkhi mezheplerinin araştırılmasını amaçlıyorum. Onların adları "teracim" kitaplarında geçmektedir. Kürt alim ve fakihlerinin tarihlerini incelediğimizde fotoğrafları aşağıdaki gibi çizmemiz mümkün olur:

1. Hicri dördüncü asır. Bu, Şâfiî mezhebinin, Kürtler arasında geniş anlamda yayılmasından öncedir. Dört mezhep fıkı tabilerini, Kürt alimleri arasında bulmaktayız. Örneğin, Yusuf b. Kec ed-Dineveri, Şâfiî; Ebu Ali Hüseyin b. Ahmed

el-Amedi, Maliki; Süleyman b. el-Meîfi el-Harrani, Hanbeli ve Ahmed b. Davud ed-Dineveri, Hanefidir. Bu, Abbâsî devletinin resmi mezhebinin o dönemde Hanefi olmasına rağmen böyleydi.

2. Hicri 5. ve 6. asırda, Hanbeli mezhebinin Kürt alimleri arasında daha çok yayıldığını görmekteyiz. Onlardan bir kısmı örneğin şunlardır: Şeyh Abdulkadir el-Geylani, İmam İzzud-din er-Rus'ani ve Harran alimlerinden bir kısmı. Ancak böyle olmasına rağmen, Şâfiî mezhebi, o dönemde birçok Kürt bölgesinde yayılma potansiyeline sahiptiler. Bu, bir kısım büyük alimler ve şeyhler vasıtasıyla olmuştur. Bunlardan -inşaallah- ileride bahsedeceğimiz.

3. Hicri 7. asırdan sonra Kürt alimlerinin fıkhi mezhepleri- ni incelediğimizde, Kürt alimlerinin çoğunun, hatta diyebiliriz ki hepsinin fıkhıta, Şâfiîliğe geçtiğini görmekteyiz. Söz konusu mezhebin eğitimindeki yayılmasında, kuralları çerçevesinde fetva verilmesinde ve bu alanda eser yazılmasında, onların büyük bir payesi olmuştur. Hatta Şâfiîleşmenin, neredeyse Kürt fakihinin bir özelliği olduğunu müşahade etmekteyiz.

Burada şunu sorabiliriz: Kürtler arasında bu mezhebin yayılmasının perde arkasında gizlenen nedenler ve etmenler nelerdir? Niçin Kürt alimleri resmi mezhep, hatta tek mezhep olsun diye söz konusu mezhebi tercih ettiler. Öyle ki camilerinde ve medreselerinde onun eğitimi sürmektedir. Bu, ilerideki bahislerde yanıtlamaya çalışacağımız bir husustur.

II

Şâfiî Mezhebinin Kürt Bölgelerinde Yayılması, Nedenleri ve Dinamikleri

Daha önceki özet anlatımdan Kürtlerin, Şâfiî mezhebiyle bağlantılarının hicri 4. yıla, 5. asrın başları olduğu bizlere zahir oldu. Bu mezhebin, geniş yelpazede Kürtler arasında yayılması ise hicri 6. ve 7. asra yani, Abbâsî döneminin sonlarına dayanmaktadır. İslam aleminin o dönemdeki siyasi ve kültürel yönünü -ki Kürt beldeleri de bu kapsamdadır- araş-

tırdığımızda, bu olayın arka planındaki nedenleri aşağıdaki noktalarda toplayabiliriz.

1. Abbâsî devletinin son demlerinde egemenliği altında bulunan devletlere karşı otoritesini güçlü tutamaması, sosyal, siyasal ve kültürel yönlerden birçok değişime neden oldu. Fıkıh mezheplerine uyma ve fetva konusu, bunlardan biridir.

Bilindiği üzere, Abbâsî devletinin fıkıhta mezhebi, Hanefilik idi. Kadi'l-Kudat (baş yargıç) ve otorite sahipleri, yargı ve fetva konusunda sadece Hanefi olanları tayin ediyorlardı. Başkent ve büyük şehir medreselerinde yürürlükte olan resmi mezhep, genelde devletin mezhebiydi. Devlet zayıflayıp sonrasında çökünce işler değişti. İnsanlar böyle bir zorunluluktan kurtuldu. Devletin benimsediği mezhep, resmi makamlara ulaşmak ve siyasi sultaya yakın olmak için, fakihe (zorunlu) bir yol olmadı.

Bu durum, devletin resmi mezhebi dışındaki diğer mezheplerin yayılmasının önünü açtı. İşte böylece, Abbâsî devletin merkezine yakın Kürt bölgelerinde ilmi ve kültürel olan -tabiri caizse- Şâfiî mezhebinin yayılmasına açıldı.

2. Hicri dördüncü asrın sonlarından başlayarak bazı Kürt alimlerinin -ki onlar ister Kürt bölgelerinde, isterse diğer müslüman bölgelerde otursunlar- üstadlarından da etkilenecek furuatta Şâfiî mezhebine bağlandıklarını görmeye başlıyoruz.

Onların, eğitim, tasnif ve bu mezhebe uygun fetva çalışmaları, sözü edilen mezhebin, ileride Kürtler arasında yayılmasında direkt rolleri olmuştur. Bunların bir kısmını-inşaaallah-ileride anlatacağız.

3. Hicri dördüncü ve beşinci asırlarda ister İsmailiye, ister İsnai Aşeriye olsun, açık bir Şia hareketliliği görülmektedir. Şii propagandacılarının, inanç ve görüşlerini yaymak için itimat ettikleri araçlar, Abbâsî devleti zayıflayınca, Fatimiler ve Büveyhilerin, çeşitli müslüman bölgelerde kurdukları medreselerdir.

Selçuklular, siyaset sahnesine girip otoriteleri güçlenince -ki onlar, Ehl-i sünnete hamasetle bağlı idiler- Şii nüfuza karşı koymak için ciddi düşündüler.

Onların bu nüfuza karşı koymak için dayandıkları araçlardan biri, Nizamu'l-mülk'e nispet ettikleri Nizamiye medreselerini açmak oldu. Onun asıl adı, Ebu Ali el-Hasen b. Ali et-Tusi'dir. Batıniler onu Musul'da büyük camide namaz kırlarken 520 yılında öldürdüler. O Alparslan'ın, sonra da oğlu Melikşah'ın veziri idi. Bu medreseler, (usul ve) kelimada Eş'arî ve furuatta da Şâfiî mezhebi üzere idi. Bunların birçok nedeni olup anlatımı uzundur.⁶ Bu medreselerin Kürt bölgelerinde akidede Eş'arîliği ve fıkhıta da Şâfiîliği yayma konusunda temel ve açık etkenleri vardır. Çünkü Kürt ulemasının çoğu, -ki onların ilimdeki icazet silsilelerinden açığa çıktığı gibi- bu medreselerden mezun olmuşlardır. Oraların etkisiyle Şâfiî mezhebini iltizam ettiler. Onlar kendi bölgelerinde özel bir medrese kuracaklarında eğitim programı olarak onları taklit ettiler.

4. Bana göre, Şâfiî mezhebinin Kürtler arasında yayılmasının en güçlü nedeni, Selahaddin Eyyubi ve devletidir. Hatta bu mezhebin, Kürdistan dışında, Yemen, Mısır ve Şam gibi yerlerde yayılmasında açık neden, Selahaddin ve devletidir. Bilindiği üzere Selahaddin el-Eyyubi, Şâfiî mezhebine mensup idi. O, Şâfiî hocalarını, müftülerini, kadılarını yakınına alıyor ve resmi görevlerde onlara öncelik veriyordu.

Biz, isimlerini incelediğimizde onların çoğunun Kürtlerden olduğunu görüyoruz. Selahaddin, Fatımi devletinin güdümünde Mısır ve Şam'da yaygınlaşan tehlikeli batını inanışlara karşı koymak üzere, kendisine yardımcı olsun diye, çeşitli

6 Usûlde Eş'ari mezhebini seçmenin en önemli etkenlerinden biri, Eş'arîliği, Şianın, üstlendiği itizal düşmanlığı ve bu konudaki çeşitli biçimdeki red ve eleştirileridir. Şâfiî mezhebinin fıkhıta tercihi ise İmam Şâfiî'nin, peygamber ailesinden olması ve kendisinin aynı zamanda sünni mezhep imamı arasında bir köprü sayılmasıdır. O, İmam Malik'in öğrencisi, Ebû Hanîfe'nin öğrencisi olan İmam Muhammed eş-Şeybani'nin mirasçısı, İmam Ahmed b. Hanbel'in de hocasıdır. Bkz. *Devletüs-Selaciğe*, Dr. Ali Muhammed es-Sallabi. sh. 122, 278-294.

Kürt bölgelerinden onları kendisiyle beraber alıkoymuştu. Ve yine Kürdistan'ın bariz bölgeleri Eyyubiler tarafından ziyaret ediliyordu. Böylece oralarda Şâfiî mezhebi geniş bir yelpazede yayılmıştı. Öyle ki Şâfiî olmayan Kürt fakih yahut da Kürt bölgesinde Şâfiî mezhebi dışında eğitim gören küçük ya da büyük bir medrese, neredeyse göremiyoruz. Bu olay, Selahaddin ve devletin alimlerinin direkt etkisiyle olmuştur.

III

İlk Kürt Şâfiî Alimleri ve Kürtler Arasında Söz Konusu Mezhebi Yayma Konumları

Şâfiî mezhebinin tarihinden bahseden ve (alimlerinin) tabakatını tercüme eden kitapları incelediğimizde, söz konusu mezhebin, birkaç tarihi merhaleden geçtiği bizlere görünmektedir ki araştırmacılar onları şöylece kayıt altına almışlardır:

1. Oluşum merhalesi: İmamın bizzat kendisini oluşturan dönemdir ki iki bölümden ibarettir. Kadim mezheb: İmamın Bağdat'ta olduğu zamanlardır. Cedit mezhep ise onun Kahire'ye intikal ettiği süredir.

Bilindiği üzere, İmam Şâfiî, mezhebinin/içtihadının kurallarını ve yaşamındaki temel taşlarını, kitapları ve risaleleri çerçevesinde zaten oluşturmuştu. Öğrencileri, mezhebin esasları, hatta furuatın (detaylı fıkın) çoğunu direkt ondan aldılar. Böylece mezhebin hem kadim, hem de ceditini ihtiva eden raviler tabakası zuhur etmiş oldu. Nitekim onlar, İmamın görüşlerini yayma konusunda adeta yarış ettiler ve onlar, genel olarak Iraklılar ve Mısırlılardan teşekkül etmişlerdi.

2. Vücûh ashabı merhalesi. Onlar, İmamdan direkt değil de dolaylı olarak mezhebi nakledenlerdir. Onlar, İmamın öğrencilerinin öğrencileri yahut da onlardan sonra gelenler olsun, farketmez. Nitekim onlar, Tabakat kitaplarında ashab-ı mütekaddimîn (önceki ashap) olarak adlandırılıyorlar. İşte bu merhalede mezhep Irak ve Mısır'ın dışında yayılmaya başladı. Kürdistan, mezhebin bu merhalede kendisine ulaştığı bölgelerdendir.

3. Fetva müçtehitleri merhalesi: Mezhebin açıklanması ve tercihi görevini yürüttüler.

Muharrer sahibi İmam er-Rafî ve Minhacü't Talibin sahibi İmam Nevevi, bunların en meşhurlarındandır. Bu merhale mezhebin, artık yerleşip istikrar kazanması dönemidir.

4. Görüş sahipleri(ve yorumcular) yahut da mezhebin müteahhir (sonraki) alimleri merhalesi: Buna ikinci tedvin merhalesi de denir. Bu dönemde, önceki merhalelerdeki görüşlere yapılan itiraz ve problemlerin çözümü tamamlandı. Bu merhalenin en meşhurları, İmam er-Remli ve İbnu Hacer el-Heytemi'dir.⁷

Tarih ve tabakat kitapları hızlı bir okumayla incelendiğinde Kürtlerin, Şâfiî mezhebiyle olan ilgilerinin, mezhebin tarihinde ikinci merhalede başladığını görmekteyiz. Bu, belirttiğimiz gibi vücûh ashâbı merhalesidir. Tabakat kitaplarının, vücûh ashâbı isimleri arasında allame Ebu'l-Kasım Yusuf b. Ahmed b. Kec ed-Dineveri'yi zikrettiğini görüyoruz. Araştırmamıza göre tabakat kitapları, Kürdistan bölgesinde yaşayan ilk Şâfiî fakihi olarak adı geçen kişiyi anmaktadır. O, mezhebi (tanıma ve) hıfızda darbı mesel olmuştu. Ebu'l-Hüseyn el-Kattan'dan fıkıh aldı. Ed-Dareki ve el-Kadi Ebu Hamid el-Mervizi'nin ilim meclislerinde bulundu. Bölgesinde, mezhebin liderliği kendisine ulaştı. Muhtelif beldelerden öğrenciler ona yöneldi. Tarihçiler, onun üstünlüklerini çokça anlatırlar. Öyle ki bazıları, onu, Ebu Hamid el-İsîrayini'den üstün saydılar. Ona şöyle denildiği rivayet edilmektedir: Ey üstad! İsim, Ebu Hamid'e, ilimde sana aittir. Dedi ki: Bu, Bağdat'ın onu yükseltmesi ve Dineverin de beni alçaltmasıdır!

Tecrid, onun eserlerindendir. Ölüm tarihi, hicri 405 yıllarıdır.⁸ Kürtler arasında Şâfiî mezhebini yayma konusunda önemli rol üstlenen ilk alimlerden de bir kaçını zikrederim: Şeyh-ul İslam el-Hekkari: eş-Şeyh ez-Zahid Ebu'l Hasen Ali b.

7 el-Medhal ila Mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî, Fehd Abdullah el-Ceyşi, el-Mektebetuş-Şamile, İnternetten. sh. 16.

8 Tabakatüş-Şâfiî'ye, İbnu Kadi Şehbe Alemu'l-Kütüb, Beyruk/Lübnan, 1/198/149.

Ahmed b. Yusuf el-Kureşî el-Hekkari olup soyu, Utbe b. Ebi Süfyan el-Emevî'ye (H. 40-8) dayanmaktadır.

O, salih, zahit ve Rabbani bir alim olup Kürt bölgesine gelip Hakkari'nin İmadiye ilçesinin doğu taraflarında bulunan dağlardaki Direş köyüne yerleşmiştir. Orada fakir ve zahit zatların barınacağı ribatlar ve merkezler kurmuştur. İtikat olarak Selefî, fıkhıta da Şâfiî idi. Merviyata değer verip telifatı bulunmaktadır. Hadis ve rivayet onun branşı olmadığı için zühde daha yakın olmakla, onun isnad zincirinde vehm/kuruntu bulunmaktadır. İşte bundandır ki, cerh ve ta'dil alimleri, onun rivayetini kabul etmemede aşırı davranırlar. Dediler ki: Onun hadisinde sahih isnadlarla karışmış uydurma metinler/rivayetler mevcuttur.

Birçokları ona öğrencilik yapmıştır. İlim ehlinde bazıları onun kitaplarından rivayette bulunmuştur. İmam İbni Teymiye ve Zehebi gibi alimler, onu övmüştür.

O, ömrünün büyük bir bölümünü Kürtler arasında geçirdi. Ondandır çocukları Kürtleşti. Fakih ve amirlerden oldular. Onlardan bazıları Eyyubi sultanları nazarında takdir edildiler. Direş'te kurmuş olduğu medrese (ve zaviye), Şâfilîği Kürtler arasında yayma konusunda önem kazanmaktadır.

Bölge ahalisi onu yüceltiyorlar ve onu keramet ve menkubesi olan salih velilerden sayıyorlar.⁹

Mezhebi Kürtler arasında yayma konusunda önemli rolü olan üçüncü meşhur Şâfiî alimi de ariflerin tacı, Ebu'l-Fadl Adiyy b. Müsafır el-Emevî el-Hekkari (H 47-555)'dir.

O, Şam'da doğdu ve orada yetişti. Daha sonra, ilim öğrenmek için memleketleri dolaştı ve dört yıl Medine'ye komşuluk etti. Sonra Bağdat'a girdi, oranın zahitlerinden olan Abdülkadir el-Geylani, Akil (Ukayil) el-Menbeci ve Ebu Muhammed eş-Şenbeki el-Kürdi ile bir araya geldi. Bir süre Musul

9 Üç risaleyi kapsayan bir eserdir. Onlardan biri, *Risaletül İ'tikadi'l-İmam eş-Şâfiî*, el-Hekkari, Tah. Abdullah b. Salih el-Berrak, Daru'l-Vatan, er-Riyad, sh. 5, kitabımız İkdü'l-Cıman, 1/99-102.

3. Fetva müçtehitleri merhalesi: Mezhebin açıklanması ve tercihi görevini yürüttüler.

Muharrer sahibi İmam er-Rafî ve Minhacü't Talibin sahibi İmam Nevevî, bunların en meşhurlarındandır. Bu merhale mezhebin, artık yerleşip istikrar kazanması dönemidir.

4. Görüş sahipleri(ve yorumcular) yahut da mezhebin müteahhir (sonrakı) alimleri merhalesi: Buna ikinci tedvin merhalesi de denir. Bu dönemde, önceki merhalelerdeki görüşlere yapılan itiraz ve problemlerin çözümü tamamlandı. Bu merhalenin en meşhurları, İmam er-Remli ve İbnu Hacer el-Heytemî'dir.⁷

Tarih ve tabakat kitapları hızlı bir okumayla incelendiğinde Kürtlerin, Şâfi mezhebiyle olan ilgilerinin, mezhebin tarihinde ikinci merhalede başladığını görmekteyiz. Bu, belirttiğimiz gibi vücuḥ ashabı merhalesidir. Tabakat kitaplarının, vücuḥ ashabı isimleri arasında allame Ebu'l-Kasım Yusuf b. Ahmed b. Kec ed-Dineverî'yi zikrettiğini görüyoruz. Araştırmamıza göre tabakat kitapları, Kürdistan bölgesinde yaşayan ilk Şâfi fakihî olarak adı geçen kişiyi anmaktadır. O, mezhebi (tanıma ve) hıfızda darbı mesel olmuştur. Ebu'l-Hüseyn el-Kattan'dan fıkıh aldı. Ed-Dareki ve el-Kadi Ebu Hamid el-Mervizi'nin ilim meclislerinde bulundu. Bölgesinde, mezhebin liderliği kendisine ulaştı. Muhtelif beldelerden öğrenciler ona yöneldi. Tarihçiler, onun üstünlüklerini çokça anlatırlar. Öyle ki bazıları, onu, Ebu Hamid el-İsfarayini'den üstün saydılar. Ona şöyle denildiği rivayet edilmektedir: Ey üstad! İsim, Ebu Hamid'e, ilimde sana aittir. Dedi ki: Bu, Bağdat'ın onu yükseltmesi ve Dineverin de beni alçaltmasıdır!

Tecrid, onun eserlerindendir. Ölüm tarihi, hicri 405 yıllarıdır.⁸ Kürtler arasında Şâfi mezhebini yayma konusunda önemli rol üstlenen ilk alimlerden de bir kaçını zikrederim: Şeyh-ul İslam el-Hekkari: eş-Şeyh ez-Zahid Ebu'l Hasen Ali b.

7 el-Medhal ila Mezhebi'l-İmam eş-Şâfi, Fehd Abdullah el-Ceyşi, el-Mektebetuş-Şamile, İnternetten. sh. 16.

8 Tabakatüş-Şâfi'ye, İbnu Kadî Şehbe Alemlü'l-Kütüb, Beyruk/Lübnan, 1/198/149.

Ahmed b. Yusuf el-Kureşî el-Hekkari olup soyu, Utbe b. Ebi Süfyan el-Emevî'ye (H. 40-8) dayanmaktadır.

O, salih, zahit ve Rabbani bir alim olup Kürt bölgesine gelip Hakkari'nin İmadiye ilçesinin doğu taraflarında bulunan dağlardaki Direş köyüne yerleşmiştir. Orada fakir ve zahit zatların barınacağı ribatlar ve merkezler kurmuştur. İtikat olarak Selefi, fıkıhta da Şâfiî idi. Merviyata değer verip telifatı bulunmaktadır. Hadis ve rivayet onun branşı olmadığı için zühde daha yakın olmakla, onun isnad zincirinde vehm/kuruntu bulunmaktadır. İşte bundandır ki, cerh ve ta'dil alimleri, onun rivayetini kabul etmemede aşırı davranırlar. Dediler ki: Onun hadisinde sahih isnadlarla karışmış uydurma metinler/rivayetler mevcuttur.

Birçokları ona öğrencilik yapmıştır. İlim ehlerinden bazıları onun kitaplarından rivayette bulunmuştur. İmam İbni Teymiye ve Zehebi gibi alimler, onu övmüştür.

O, ömrünün büyük bir bölümünü Kürtler arasında geçirdi. Ondan sonra çocukları Kürtleşti. Fakih ve amirlerden oldular. Onlardan bazıları Eyyubi sultanları nazarında takdir edildiler. Direş'te kurmuş olduğu medrese (ve zaviye), Şâfilîği Kürtler arasında yayma konusunda önem kazanmaktadır.

Bölge ahalisi onu yüceltiyorlar ve onu keramet ve menkibesi olan salih velilerden sayıyorlar.⁹

Mezhebi Kürtler arasında yayma konusunda önemli rolü olan üçüncü meşhur Şâfiî alimi de ariflerin tacı, Ebu'l-Fadl Adıyy b. Müsafır el-Emevî el-Hekkari (H 47-555)'dir.

O, Şam'da doğdu ve orada yetişti. Daha sonra, ilim öğrenmek için memleketleri dolaştı ve dört yıl Medine'ye komşuluk etti. Sonra Bağdat'a girdi, oranın zahitlerinden olan Abdülkadir el-Geylani, Akıl (Ukayıl) el-Menbeci ve Ebu Muhammed eş-Şenbeki el-Kürdi ile bir araya geldi. Bir süre Musul

9 Üç risaleyi kapsayan bir eserdir. Onlardan biri, *Risaletül i'tikadi'l-İmam eş-Şâfiî*, el-Hekkari, Tah. Abdullah b. Salih el-Berrak, Daru'l-Vatan, er-Riyad, sh. 5, kitabımız İkdu'l-Ciman, 1/99-102.

ve İrbil'de yerleşti. Sonra (şimdi Dahuk'un bir beldesi olan) Hakkari'nin dağlarına yöneldi ve Laleş diye adlandırılan geniş bir vadinin ortasında kendisine bir zaviye kurdu. İrşad ve eğitime başladı. Bölgenin Kürtleri, etrafında toplanıp hakkında iyi bir inanç beslediler.

Şeyh Adiy, inanç konusunda selefi idi. Onun "i'tikadu ehli's-sünne ve'l-cemaâ" risalesinden bu anlaşılmaktadır. O, fıkhta Şâfi mezhebine bağlıydı. Onun kendinden sonra "Adeviler" ve daha sonraları da "Yezidiler" olarak bilinen müridleri ve tabiipleri, bhusus ona (bu minval üzere) uymuşlardı. Şeyh Abdulkadir el-Geylani, İbnu Teymiye, Hafız İbnu Kesir ve İmam Zehebi gibi ehl-i sünnet büyükleri, onu övmektedirler.¹⁰ İşte bu iki Hekkarili alim, fâkihler tabakasından sayılmasalar da, onların, Şâfi mezhebinin Kürtlerden olan müritleri arasında yaydıkları bir realitedir. Bu durum, ilim, zühd ve terbiyeyi yayma konusunda birer okul konumunda olan Direş ve Lâleş'teki zaviyeler vasıtasıyla olmuştur. Ve yine onlardan sonra gelen ailelerinden alim ve fakihler, aynı yolu sürdürmüşlerdir.

IV

Kürt Alimleri ve Kürt Medreselerinin Geçmişte ve Gelecekte Şâfi Mezhebinin Yayma ve Hizmetinde Bulunma Roller

Abbâsî döneminden beri, özel medreseler ve mescit halkaları, birçok şehir ve kasabada, hatta Kürdistan'ın uzak köylerinde yaygınlaştı. Bu medreselerin çoğu, Kürt meşayih, alimleri ve emsali tarafından meccanen kurulan ve idare edilen halk tabanlı kurumlardır. Öyle ki o alim ve meşayih, Bağdat, Şam ve Mısır gibi müslüman bölgelerde bulunan meşhur imamlardan ilim almak için, dünyanın dört bir yanına yolculuk etmişlerdir. Nitekim onlar, ilim payesine erip icazeti hak ettiklerinde yurtlarına döndüler ve bir taraftan istikameti sağlam liderlerin, diğer taraftan da çoğunlukla hayır sahibi

10 *İ'tikadu ehli's-Sünne ve'l-Cemaâ*, Şeyh Udey b. Musafir el-Emevî el-Hekkari. Tah. Hamdi es-Selefi-Tahsin ed-Desuki Mektebetu'l-Gurebâ el-Eseriyye, el-Medîne el-Münevvere, H 14/9, sh. 4-7.

halkın yardımlarıyla medreseler kurdular. İlim halkalarında ettikleri ilim ve bereket tohumları, yemişlerini verdi. Öyle ki birçok ilim talebesi onların etrafında sarmaş dolaş olup, ilim ve kültür menbalarından yararlandılar. Nihayet onlardan icazet ve isnad ilimlerini alıp müstakbelde onların yolunu sürdürmek için, kendilerinden kitap ve ecza'ları rivayet ettiler. İşte böylece, şu medreseler genelinde, ilmi, kültürel ve sosyal arenada uzun bir müddet Kürt toplumunun içinde açık bir rol üstlendi.

Kürt medreselerinin başlangıçta, çoğunlukla Selçuklu veziri Nizam-ı Mülk'ün tesis ettiği Nizamiye medresesinin eğitim sisteminin etkisinde kaldığı açığa çıkmaktadır. Özellikle de usulü'd-din konusunda Eş'ariliğin eğitimde seçimi ve onun ehl-i sünnet mezhebi kabul edilmesi ve yine itikatta olduğu gibi furuatta da Şâfiliğin tercihi ve ilaveten, Arapça üslubunu iyi bilip Arapça olan dini nassları hakkıyla anlayabilen Kürt aliminin yetişmesi amacıyla sarf, nahiv ve belâgat derslerinin tedrisi...

Bundan böyle, alimlerimiz bu (dille ilgili) ilimleri, âlet ilimleri olarak adlandırıyorlar.

Bana göre, Kürt medreselerinin, Nizamiye medreselerinden direkt etkilenme nedeni, Medrese kuran ve öğrencilere icazet veren kürt alimlerinin çoğunun, Nizamiye medreselerinde tedrisat yapan alimlere öğrencilik yapmalarına dayanmaktadır.

Zira çoğunun icazetleri, Fahr-i Razi (H. 606), Ebu Hamid el-Gazali (H. 505) ve İmamü'l-Haremeyn el-Cüveyni (H. 478) gibilerine ulaşmaktadır. Bunlar, kelam ilmiyle meşgul olup usûlde Eş'arî ve fıkıhta da Şâfiî idiler.

Bu durum, hicri altıncı asırdan, günümüze değin bir program düzeyinde Kürt alimleri ve medreseleri arasında yayılan şu iki mezhebin konumunu bizlere izah etmektedir.

İmam Şâfiî'nin usûlde Eş'arî olmadığını unutmamak gerekir. Araştırmacı alimlerin tespit ettiği gibi o, selef metodu üzeredir.

Öyleyse, Kürdistan'ın dört bir yanında yaygınlaşan resmi ve gayriresmî medreselerin, Şâfiliği, resmi mezhep olarak benimsemeleri, dokuz asra yakındır. Uzun bir süre fıkhi eserler bu mezhebe göre yazıldı ve şu medreselerin zaviyelerinde tedris edildi. Ve yine uzun süre, bu medreselerin ders halkalarında alimler, kadılar ve müftüler yetişti. Öyle ki onlar, İslam aleminin çeşitli bölgelerine dağıldılar ve kendileriyle beraber bu mezhebi yaydılar. O derece ki Kürt ismi, Müslümanların zihinlerinde Şâfiî mezhebiyle eşleştirildi.

Ben derim ki: Kürt alimleri, medreseleri ve talebeleri, kendi bölgelerinde hakim olan sistemler tarafından Şâfilikten dolayı, baskı, tehcir, dışlanma ve tecride maruz kaldılar.

Örneğin, Şii olan Safevi devletiyle, Hanefi olan Osmanlı devleti tarafından başlarına gelen durumlar... Ancak bununla beraber, durum Kürt medreselerinde olduğu gibi kaldı, Safevilerle Osmanlılar ise gidenlerle gittiler.

Biz, böyle özet bir çalışmayla Kürt alimlerinin, Şâfiî mezhebini yayma ve eser telif etme hizmetlerini kuşatacak değiliz. Bu, anlatımı ve araştırılması uzun bir konudur. Ancak ben, burada Şâfiî mezhebine telif ve tedris bakımından katkıda bulunan bazı Kürt alimlerinin gayretlerine -söylediklerime örnek olması için- özetle işaret etmek istiyorum.

Derim ki: Şâfiî mezhebinin tarihini ve onun usul ve furuatını gündeme getiren kitapları incelediğimizde, yazarlarının Kürtlerden yahut Kürt bölgelerinde bulunanlardan ve onların medreselerinden mezun olanlardan birçok isimle karşılaşıyorum ki bu durum, Kürt ulemasının izlerinin önceden olduğu gibi şimdi de bu alanda etkili olduğunu ifade ediyor.

Ben, burada -belirttiğim gibi- kapsayıcılık olmadan, misal üzere önceki ve sonraki meşhur alimlerden bir kısmına hızlı bir işarette bulunmak istiyorum. Şâfiî usûlü fıkında ve furuatında eser vermiş alimler:

el-Kâdı Ziyaüddin Osman b. Derbas el-Hezebâni el-Marani (H. 622). Şirazi'nin el-lüma' kitabına şerhi ve aynı zamanda "el-İstiksâ li-Mezâhibi'l-ulemâ ve'l-fukaha" adlı bir kitabı daha vardır. Bu kitap, Şirazi'nin el-Mühezzeb kitabını şerhedip tamamlanmamıştır, yirmi cilttir.

Allame Seyfüddin Ali el-Amidî (H. 631) el-İhkam fî usûli'l-ahkâm. Bu kitap, alimlerce meşhurdur.

Tâcuddin Muhammed el-Ermevi (H. 653) el-Hâsıl fî'l-usûl. Bu kitap, er-Razi'nin el-Mahsulu'nun özetidir.

Siracüddin Mahmud el-Ermevi (H. 682) et-Tahsil, Mahsul'un özetidir.

Şemsüddin Muhammed b. Yusuf el-Cezeri (H. 711). Mi'racu'l-minhâc şerhu minhâci'l-vusûl ilâ ilmi'l-usûl.

Allame Veliyyüddin Ebu Zera' Ahmed b. Abdurrahim el-Kürdi (H. 826) el-Gaysu'l-hami' şerhu cemi'l-cevami'. Tahriru'l-lübab, Muhamili'nin (H. 415) telif ettiği el-lübab'ın özetidir.

Şemsüddin Muhammed el-Mardini (H. 871) el-Encümü'z-zahirât 'alâ halli el-fâzi'l-verakât.

Tefsir, hadis ve fıkıh gibi ilimlerde meşhur olan bazı Kürt Şâfiî alimlerini zikrediyoruz.

İbnu'l-Esir el-Cezeri (H. 606), meşhur muhaddis İbnu's-Salah eş-Şehrûri (H. 643), tarihçi Ebu'l Abbas Ahmed b. Hallikân (H. 681), müfessir Şehabüddin Ahmed b. Ahmed el-Hekkâri (H. 764), Hafız Zeynüddin el-İrakî (H. 806)..

Kürtler ve diğer ırklar arasında Şâfiî mezhebini yayan ve eğitimini yapan sonraki dönemlerin birçok meşhur Kürt alimi vardır ki örnek olarak onlardan bir kaçını açıklıyoruz:

Haydari ailesinin alimleri ki onlar, Kürt alimleriyle Kürt olmayan Irak alimlerinin birçoğunun icâzet silsileleri onlara dayanmaktadır.

Allame Muhammed b. Abdir-resûl el-Berzenci (H. 1103).

Allame İbnu'l-hac el-Âlâni (H. 1189).

Muhammed b. Süleyman el-Kürdi (H. 1194).

Molla Abdullah el-Bituşi (H. 1213).

Muhammed b. Adem el-Balki (H. 1237).

Irak alimlerinin büyüklerinden Molla Yahya el-Mezviri (H. 1252).

Allame Molla Halil el-İs'irdi (H. 1259).

Muhammed Emin el-Kürdi (H. 1332) vb.